

IVANA GRBAVAC
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
ivana.grbavac@tel.net.ba

PREGLED ISTRAŽIVANJA JEZIČNOGA KRAJOBRAZA

„The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration“ (Landry i Bourhis, 1997).

Sažetak

Sustavno istraživanje jezičnih znakova u javnome prostoru u urbanim, višejezičnim sredinama, koje je u engleskoj literaturi poznato pod nazivom *linguistic landscape research*, svoje korijene ima još u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća. Od 1997. godine pojavom pionirskoga rada kanadskih autora Landry i Bourhis (1997) disciplina se počinje razvijati nevjerojatnom brzinom jer je otkriven heuristički potencijal ovoga novog pristupa jeziku u javnome području. Od tada su nastali brojni radovi koji su zacrtali, razradili i proširili metodološke, teorijske i empirijske smjernice ove mlade discipline. Najnovije spoznaje i prinosi istraživanjima jezičnoga krajobraza dolaze i s hrvatskoga jezičnog prostora (Grbavac, 2012). S obzirom da na hrvatskome jeziku gotovo i nema objavljenih radova o jezičnome krajobrazu, cilj je ovoga članka dati dovoljno iscrpan pregled dosadašnjih istraživanja jezičnoga krajobraza kako bi se šira znanstvena zajednica upoznala s temom te kako bi se pružila osnova za daljnja istraživanja. Izvornost ovoga priloga vidljiva je upravo u tome što je cjelokupna literatura obrađena sustavno i kritički: koncizno i jasno, kronološkim su redom iznesena najvažnija teoretska i metodološka pitanja te je tematika promotrena s više motrišta.

Ključne riječi: istraživanja jezičnoga krajobraza, jezični krajobraz, pregled istraživanja jezičnoga krajobraza, kronološki pregled

Uvod

Termin *linguistic landscape* tek se odnedavno počeo rabiti u literaturi na engleskome jeziku. Riječ je o sustavnu izučavanju jezičnih znakova u javnome prostoru nekoga grada. Termin su prvi uporabili Landry i Bourhis (1997) u radu o percepciji javnih znakova u frankofonih učenika u Kanadi. Vrlo brzo primijenili su ga i Ben-Rafael i sur. (2004) u svome istraživanju znakova u javnome prostoru u različitim miješanim izraelskim zajednicama, a nakon njih i brojni drugi autori diljem svijeta, uglavnom u višejezičnim sredinama: Reh (2004) koja je opisala jezični krajobraz gradića Lira u Ugandi, Huebner (2006) koji je pisao o miješanju kodova i jezičnoj promjeni u Bangkoku, Backhaus (2006) koji je istraživao višejezičnost u Tokiju, Cenoz i Gorter (2006) koji su istraživanja jezičnoga krajobraza povezali s jezicima manjina u Baskiji i Frijiji itd. Ukratko, od 1997. godine ova nova disciplina razvija se velikom brzinom jer su mnogi znanstvenici s heurističkim uzbuđenjem otkrili brojne potencijale sustavnoga istraživanja jezičnih znakova u javnome prostoru. Otkriveno je područje koje nudi brojne nove uvide u značenje i funkciju jezika u višejezičnome, urbanome okružju.

Budući da na hrvatskome govornom području istraživanja jezičnoga krajobraza nisu odgovarajuće zastupljena i da o tome gotovo i nema literature na hrvatskome jeziku, cilj je ovoga rada dati detaljan pregled dosadašnjih istraživanja. Istražit će se što je sve do sada napravljeno na području istraživanja jezičnoga krajobraza i pokušat će se naći poveznice između tih istraživanja. Osobito treba imati na umu činjenicu da ta istraživanja pripadaju području koje se razvija velikom brzinom te da su od Backhausove monografije iz 2007. godine do sada već objavljena čak tri opsežna zbornika radova (Shohamy i Gorter, 2009; Shohamy, Ben-Rafael i Barni, 2010; Jaworski i Thurlow, 2010) te brojni znanstveni radovi koji će biti uključiti u ovaj pregled.

1. Klasifikacija dosadašnjih istraživanja jezičnoga krajobraza

U ovome pregledu dosadašnjih istraživanja jezičnoga krajobraza prevladava kronološki pristup temi, za razliku od Backhausa (2007) koji svoj pregled zasniva na podjeli na pojedinačne jednojezične i višejezične gradove. U ovome pristupu sva dosadašnja istraživanja podijeljena su u tri skupine:

1. rana istraživanja (1972. – 1997.)
2. prva faza (1997. – 2007.)
3. druga faza (2008. –)

Kronološki pregled važnijih radova o jezičnome krajobrazu nalazi se u tablici 1.

Tablica 1: Kronološki pregled važnijih radova o jezičnome krajobrazu

GODINA	AUTOR	ISTRAŽIVANO PODRUČJE
<i>Nulta faza:</i>		
1972.	Masai	Tokio
1977.	Rosenbaum i sur.	Jeruzalem
1978.	Tulp	Bruxelles
1989.	Monnier	Montreal
1990., 1994.	Calvet	Pariz i Dakar
1991.	Spolsky i Cooper	Jeruzalem
1996.	Wenzel	Bruxelles
<i>Prva faza:</i>		
1997.	Landry i Bourhis	Montreal
1997.	Ross	Milano
2000.	McArthur	Zürich, Uppsala (Švedska)
2002.	Schlick	Beč, Ljubljana, London
2003.	Scollon i Wong Scollon	Hong Kong, Peking, Beč, Pariz i Washington, DC
2004.	Ben-Rafael i sur.	Jeruzalem
2004.	Griffin	Rim
2004.	Reh	Lira (Uganda)
2006.	Ben-Rafael i sur.	Izrael
2006.	Cenoz i Gorter	Ljouwert (Nizozemska) i Donostia (Španjolska)
2006.	Huebner	Bangkok
2007.	Backhaus*	Tokio
<i>Druga faza:</i>		
2009.	Shohamy i Gorter (ur.)**	Različita područja
2010.	Shohamy, Ben-Rafael i Barni (ur.)**	Različita područja
2010.	Jaworski i Thurlow (ur.)**	Različita područja

* – monografija

** – zbornik radova

Rana istraživanja obuhvaćaju sva istraživanja jezika na znacima u javnome prostoru prije pojave Landryeva i Bourhisova (1997) rada *Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An empirical study* u kojem je prvi put uporabljen i definiran ključni naziv *linguistic landscape*. Tu bi se fazu moglo nazvati i nultom fazom zato što je riječ o tek sporadičnim i nesustavnim pionirskim istraživanjima znanstvenika koji nisu bili svjesni da su dotakli područje od iznimnoga znanstvenog potencijala. Tek pojavom Landryeva i Bourhisova (1997) djela iznimno je poraslo zanimanje za jezični krajobraz. Znanstvenici širom svijeta prepoznali su potencijal i značenje te vrste istraživanja koja se vrlo brzo isprofilirala u zasebnu disciplinu sociolingvistike. Ta je faza u ovome radu nazvana prvom fazom istraživanja jezičnoga krajobraza. U njoj su postavljeni temelji ovoj disciplini, određene okosnice teoretskih, metodoloških i praktičnih pitanja te objavljeni klasični radovi u jednome zborniku radova (Gorter, 2006a) i jednoj monografiji (Backhaus, 2007). Prekretnicu u istraživanjima jezičnoga krajobraza, koja je obilježila početak druge faze, čini pojava knjige *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (Shohamy i Gorter, 2009). Kao što je vidljivo iz podnaslova, taj zbornik radova uvodi šire, raznovrsnije viđenje jezičnoga krajobraza. Jezičnom se krajobrazu pristupa sa šire teoretske i metodološke perspektive i postulira se da je istraživanje jezičnoga krajobraza mnogo širi koncept od pukoga dokumentiranja znakova. Zanimanje za istraživanja jezičnoga krajobraza iz dana u dan sve je veće te je ta druga faza do sada bila vrlo produktivna – tako su u 2010. godini objavljena dva zbornika radova, *Linguistic Landscape in the City* (Shohamy, Ben-Rafael i Barni, 2010) i *Semiotic landscapes: Language, Image, Space* (Jaworski i Thurlow, 2010), koji također idu u smjeru inovacija u disciplini.

2. Rana istraživanja (1972. – 1997.)

Najraniji primjer istraživanja jezičnoga krajobraza studija je japanskoga geografa Masaia (1972, prema Backhaus, 2007), koji je bio jedan od prvih znanstvenika koji su uporabili izraz „jezični krajobraz“ (*genko keikan*). Masai je istražio porabu jezika na natpisima trgovina, kafića i

restorana u Tokiju, u jednome središtu te metropole. Nazive iz uzorka analizirao je prema sljedećim trima parametrima: prema rabljenim jezicima, prema rabljenim pismima i prema vrsti djelatnosti. Još tada, 1972. godine, Masai je uočio visok postotak engleskih naziva (9,8%) u jezičnome krajobrazu. Što se tiče četiriju vrsta pisma (kanji, hiragana, katakana i rimski alfabet), uočio je da je pismo kanji najzastupljenije. Također je uočio da određene djelatnosti preferiraju porabu pojedinih jezika. Tako su nazivi japanskih barova i drugih tradicionalnih japanskih djelatnosti bili gotovo u potpunosti na japanskome. Kineski elementi bili su prisutni u nazivima kineskih restorana. Engleski nazivi uglavnom su birani za kafiće i restorane. Masai je zaključio da se strani nazivi u komercijalnome sektoru rabe kako bi se stvorila atmosfera „egzotičnosti“.

Sljedeća studija jezičnoga krajobraza urađena je u Jeruzalemu, gradu koji je kroz svoju dugu prošlost bio, i još uvijek jest, obilježen brojnim etničkim, vjerskim i geopolitičkim sukobima. Rosenbaum i sur. (1977) istraživali su u kojoj je mjeri engleski jezik u Jeruzalemu prisutan u javnosti. Kao dio toga projekta istražili su 1973. godine jezični krajobraz ulice Keren Kayemet, male, vrlo prometne ulice u zapadnome dijelu grada. Odabrano područje istraživanja nije bilo reprezentativno za cijeli Jeruzalem, već ilustrativno. Autori su zamijetili zanimljivu korelaciju između porabe rimskoga pisma i vrste djelatnosti. Zaključili su da što je viša cijena pojedinačne robe ili usluge koja se nudi, to je veća vjerojatnost da će se rabiti engleski jezik u nazivu, jer kada daju ime svojoj radnji, autori znakova ciljaju na *snob appeal*¹ engleskoga jezika. Ovom je ranom studijom dokazana visoka tolerancija javnosti prema stranim jezicima općenito, a osobito prema engleskomu jeziku.

Sedamdesetih godina prošloga stoljeća napravljena je još jedna važna studija jezičnoga krajobraza, i to u još jednome dvojezičnom gradu – Bruxellesu. Složenost jezične situacije u ovome gradu, koji je – s valonskom (francuskom) većinskom govornom zajednicom i flamanskom (nizozemskom) manjinskom govornom zajednicom – klasični primjer dvojezičnoga grada, potakla je Tulp (1978, prema Backhaus, 2007) da

---

1 Prilog istraživanju te vrste jest rad *Korner, Vuglec ili nešto treće* (Muhvić-Dimanovski, 1991) u kojemu se također razmatra „jezični snobizam“.

istraži jezike na komercijalnim oglasnim panoima. Tulp je pretpostavila da je vidljivost jezika u javnome prostoru ključna za etnolingvističku vitalnost i tako anticipirala ono što će Landry i Bourhis (1997) empirijski dokazati dva desetljeća poslije. Rezultati kvantitativne analize potvrdili su da francuski jezik dominira jezičnim krajobrazom Bruxellesa.

Osamdesetih godina nije bilo istaknutijih istraživanja pisanoga jezika u javnome prostoru. Istom potkraj desetljeća pojavila se studija Monnier (1989, prema Backhaus, 2007) u još jednoj dvojezičnoj zajednici, koja pokazuje mnogo sličnosti sa stanjem u Bruxellesu, a to je Montréal. I u tom je gradu zamijećena geografska distribucija jezičnih skupina – anglofono stanovništvo uglavnom je bilo koncentrirano u zapadnim dijelovima grada, a frankofono u istočnim.

Važna varijabla u istraživanjima jezičnoga krajobraza jest razlikovanje službenih i neslužbenih znakova. Tu je distinkciju u svojoj komparativnoj analizi Pariza i Dakara prvi put uveo Calvet (1990, 1994, prema Backhaus, 2007). Te dvije vrste znakova Calvet naziva komponentama *in vitro* i *in vivo*. Na sličan način kao što će to četrnaest godina poslije u prvoj fazi istraživanja jezičnoga krajobraza napraviti Ben-Rafael i sur. (2004)², Calvet razlikuje što je napisano *in vitro*, autor država (prometni znakovi, nazivi ulica, mjesta itd.) i *in vivo*, autor stanovništvo (nazivi trgovina, grafiti, oglasi itd.). U Dakaru, glavnome gradu Senegala, znakovi *in vivo* reflektiraju stvarno jezično stanje u gradu koje odlikuje visok stupanj višejezičnosti i na individualnoj i na društvenoj razini. Međutim *in vitro* dijelovi dakarskoga jezičnog krajobraza ne daju stvarnu sliku jezične raznolikosti grada. Službeni znaci sadrže samo službeni jezik – francuski. Takav nerazmjer između službene jezične politike i stvarnoga jezičnog stanja u gradu zamijetili su i Rosenbaum i sur. (1977) u ulici Keren Kayemet u Jeruzalemu. Drugi grad s visokim stupnjem jezične raznolikosti koji je analizirao Calvet bio je Pariz. Studijom jezičnih krajobraza Dakara i Pariza Calvet je usporedio sličnosti i razlike dvaju izrazito višejezičnih gradova, a njegov je komparativni pristup bio snažan poticaj za kasnija istraživanja.

2 Podjela znakova na *znakove top-down* i *znakove bottom-up*.

Sljedeći važan korak u istraživanjima jezičnoga krajobraza bilo je istraživanje Spolskoga i Coopera (1991) u istočnome dijelu Jeruzalema. Te autore zanimali su modeli uporabe jezikā na znakovima i motivacija koja se krije iza toga. U svome uzorku pronašli su 12 jezika. Tri najčešća jezika bili su hebrejski, engleski i arapski. Rezultati dobro oslikavaju jezični izgled grada, no Spolsky i Cooper (1991) naglašavaju da je izostavljeno još nekih tridesetak jezika kojim govore stanovnici Staroga grada. Kako bi otkrili zašto se neki jezici pojavljuju na znakovima a neki ne, navedeni su autori uveli „model preferiranja“ koji se zasniva na trima sljedećim sastavnicama:

- 1) uvjet „autorovo poznavanje jezika“
- 2) uvjet „ciljana publika“ i
- 3) uvjet „simbolička vrijednost“

Uvjet „autorovo poznavanje jezika“ glasi: „Piši znakove na jeziku koji poznaješ!“ Prema drugome uvjetu jezik koji se rabi mora biti razumljiv onima kojima je upućena poruka. Ta dva uvjeta nastala su zbog praktičnih razloga, dok treći uvjet, „simbolička vrijednost“, ima političke i društveno-psihološke implikacije. Naime osnovni je cilj trećega uvjeta uspostaviti vlast prema načelu: „Ako kontroliram uporabu jezikā na znaku, uspostavljam vlast nad određenim prostorom.“ Drugi je cilj ukazati na svoj identitet i izraziti solidarnost, i to prema sljedećoj shemi – „Birajući jezik na znaku, ja se očitujem o svojoj društveno-kulturnoj pripadnosti.“ Uvjet „simbolička vrijednost“ glasi: „Piši znakove na svome jeziku ili na jeziku s kojim želiš da te identificiraju“ (Spolsky i Cooper, 1991: 84). Time su se Spolsky i Cooper dotakli vrlo bitnoga pitanja o simboličkoj važnosti jezika na znakovima u dvojezičnim ili višejezičnim zajednicama. Tim će se aspektom kasnije baviti i mnogi drugi znanstvenici (Gorter, 2006b; Ben-Rafael i sur., 2006; Backhaus, 2007; Trumper-Hecht, 2009, Grbavac, 2012 itd.).

Petnaestak godina nakon istraživanja koje je napravila Tulp (1978, prema Backhaus, 2007) o jezičnome krajobrazu Bruxellesa objavljena je još jedna slična studija (Wenzel, 1996, prema Backhaus, 2007). Wenzel je također analizirala jezik na komercijalnim znakovima. U svoju je analizu, osim omjera jezikā i geografske distribucije, čime se bavila i Tulp,

uključila i sljedeće varijable: redosljed jezika na znakovima, kombinacije jezika i korelacije između jezika i usluge ili proizvoda koji se nude.

Tim istraživanjem završila je faza ranih istraživanja (1972. – 1997.) koju su obilježila sporadična i začetna bavljenja jezičnim krajobrazom. Neka glavna pitanja tek su nagoviještena u toj fazi. Ona je obuhvatila i vremenski relativno dug raspon od dvadeset pet godina, upravo zato što je bila riječ o nesustavnome pristupu problematici. Već iduća godina označit će snažan preokret u istraživanjima jezičnoga krajobraza kako u intenzitetu tako i u opsegu i sadržaju.

3. Prva faza (1997. – 2007.): postavljanje temelja

Godine 1997. u časopisu *Journal of Language and Social Psychology* objavljen je rad kanadskih autora R. Landrya i R. Y. Bourhisa „Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality“. Ovim svojim pionirskim radom Landry i Bourhis ubacili su novu dozu entuzijazma u istraživanja jezika u javnome prostoru. Cilj autorā bio je prvo provjeriti je li čimbenik koji su označili kao jezični krajobraz nezavisna varijabla. Drugi je cilj bio procijeniti odnos toga čimbenika s vitalnosti jezika, s etnolingvističkim identitetom i jezičnim ponašanjem. Željeli su otkriti kako jezični zakoni koji reguliraju uporabu javnih znakova utječu na jezična uvjerenja stanovnika. Došli su do zaključka da javni znakovi mogu imati dvije osnovne funkcije: informativnu i simboličku. Tako uloga javnih znakova može biti 1. priopćiti informaciju, ili dati uputu, ili uvjeriti koga u nešto ili pak 2. iskazati simboličku funkciju: ustvrditi vlasništvo ili označiti jezičnu dominaciju i time moć u višejezičnoj sredini.

Rabeći teoretski okvir etnolingvističke vitalnosti Landry i Bourhis postavili su dakle hipotezu po kojoj percepcija jezičnoga krajobraza može pridonijeti društveno-psihološkim aspektima dvojezičnoga razvoja. Čimbenik koji su promatrali, čimbenik jezični krajobraz, pokazao se kao zaseban čimbenik odijeljen od drugih mjerila jezičnoga dodira. Utvrdili su da je taj čimbenik važan za jezičnu vitalnost, tj. da je važan korelat subjektivne etnolingvističke vitalnosti.

Teorijski vrlo važan prinos proučavanjima jezičnoga krajobraza bila je knjiga *Discourses in Place* autorâ Scollona i Wong Scollon (2003). U njihovu pristupu jeziku na znakovima naglasak se stavlja na povezanost jezika i prostora. To područje, koje je ključna veza između semiotike i fizičkoga svijeta, oni su nazvali *geosemiotika*. Za njih je svaki djelić gradskoga krajobraza „semiotički agregat“ satkan od mnoštva diskursa. Jezik na znakovima izraz je većine tih diskursa, no ti diskursi uključuju i nejezične sastavnice poput strjelica, semafora, ograda itd.

U prvoj fazi istraživanja jezičnoga krajobraza napravljena je još jedna važna studija jezičnoga krajobraza Jeruzalema (Ben-Rafael i sur., 2004, 2006) kao dio sveobuhvatnoga projekta o jezičnome krajobrazu Izraela. Cilj Ben-Rafaela i suradnika bio je provjeriti kako se višejezičnost u Izraelu reflektira na javnim znakovima te što sve utječe na oblikovanje jezičnoga krajobraza u toj zemlji. Za područja istraživanja odabrano je osam lokacija diljem Izraela. Riječ je bila o homogenim i miješanim jezičnim sredinama (Istočni i Zapadni Jeruzalem, Tel Aviv, Jaffa, Nazaret i još nekoliko manjih gradova). Ben-Rafael i suradnici (2006) u svoje su istraživanje uveli vrlo važnu varijablu koju su nazvali *znakovi „top-down“* i *znakovi „bottom-up“*³. Znakovi *top-down* znakovi su koje postavljaju državna tijela ili birokracija, dok su znakovi *bottom-up* znakovi koje postavljaju privatne osobe kao npr. vlasnici trgovina, tvrtkâ ili nekih drugih privatnih poduzeća.

U toj je studiji zaključeno da jedinice jezičnoga krajobraza ne odražavaju vjerno izraelsku etnolingvističku raznolikost. Gledano iz te perspektive, autori te studije govore o jezičnome krajobrazu kao o *simboličkoj konstrukciji javnoga prostora*.

Without discussing the fundamental political problem itself that underlies Jewish – Palestinian relations, LL analysis allows us to point out patterns representing different ways in which people, groups, associations, institutions and government agencies cope with the game of symbols within a complex reality. (Ben-Rafael i sur., 2006: 27)

---

3 Usp. Calvet (1990, prema Backhaus, 2007), znakovi *in vitro* i znakovi *in vivo*.

Kao što je već spomenuto, istraživanja jezičnoga krajobraza u relativno su se kratku vremenu proširila po cijelome svijetu. Tako je u Liri, gradiću na sjeveru Ugande, 2004. godine načinjena vrlo važna studija jezičnoga krajobraza koja je naglasak stavila na čitanje višejezičnih znakova. Reh je (2004) u istraživanje jezičnoga krajobraza Lire uvela metodološki okvir koji uključuje sljedeća tri parametra: 1. prostornu pokretljivost objekta na kojemu je natpis, 2. vidljivost višejezične naravi znaka i 3. funkcionalni raspored višejezičnih informacija. Reh je uočila da gradom prevladavaju engleski tekstovi. Uočila je društvenu dihotomiju između službenoga, engleskoga, i lokalnoga jezika, jezika luo. Uočila je da se luo povezuje sa svakodnevnom rutinom, a engleski s modernim ekonomskim sektorom te društvenim i gospodarskim napretkom.

Engleski kao globalni jezik zauzima iznimno važno mjesto u istraživanjima jezičnoga krajobraza. Prvo istraživanje jezičnoga krajobraza kojemu je cilj bio provjeriti prisutnost engleskoga jezika u javnosti bilo je istraživanje Rosenbauma i suradnika provedeno 1977. godine u ulici Keren Kayemet u Jeruzalemu. Od tada su engleski jezik i njegov utjecaj konstanta u istraživanjima jezičnoga krajobraza. Brojni su znanstvenici diljem svijeta istraživali njegovu prisutnost i njegov utjecaj u jezičnim krajobrazima u svojim sredinama. Tako su u posljednjem desetljeću u časopisu *English Today* redovito izlazili radovi izričito s tom tematikom (npr. Griffin, 2004; McArthur, 2000; Ross, 1997; Schlick, 2002 itd.). Riječ je o nizu povezanih studija čiji je osnovni cilj pokazati kako se diljem svijeta u jeziku na znakovima odražava sve veći utjecaj engleskoga jezika.

Osim engleskoga kao svjetskoga jezika te nacionalnih i stranih jezika, važnu ulogu u konstrukciji jezičnoga krajobraza određene sredine imaju i manjinski jezici koji također zaslužuju pozornost znanstvenika. Tako su Cenoz i Gorter (2006) istražili i usporedili uporabu manjinskih jezika frizijskoga i baskijskoga te nacionalnih jezika španjolskoga i nizozemskoga kao i svjetskoga jezika engleskoga u dvjema ulicama u dvama višejezičnim gradovima, u nizozemskoj pokrajini Friziji (Ljouwert) i u španjolskoj Baskiji (Donostia). Cilj im je bio istražiti u kakvu su odnosu manjinski jezici prema nacionalnim jezicima s jedne i prema međunarodnom jeziku (engleskomu) s druge strane. Zaključili su da postoji

sličnost između dvaju istraživanih gradova glede dominantnosti dvaju nacionalnih jezika – nizozemskoga i španjolskoga. No stupanj vidljivosti dvaju regionalnih jezika u jezičnim krajobrazima dvaju gradova potpuno je različit: baskijski je jezik u velikoj mjeri prisutan u jezičnome krajobrazu Donostije, dok je frizijski jezik jedva primjetan u Ljouwertu. S druge strane engleski je istaknutiji u Ljouwertu negoli u Donostiji. Sve to znači da se u Donostiji preferira regionalni jezik, a u Ljouwertu internacionalni engleski (Cenoz i Gorter, 2006: 72-74).

Cenoz i Gorter (2006: 68) svojim su istraživanjem željeli naglasiti da je proučavanje jezičnoga krajobraza osobito zanimljivo u dvojezičnim i višejezičnim sredinama jer može pružiti informacije o sociolingvističkome kontekstu. Uporaba različitih jezika na jezičnim znacima može se usporediti sa službenom jezičnom politikom dane regije te s rezultatima o uporabi jezika dobivenih popisima stanovništva. Cenoz i Gorter (2006) tvrde da jezični krajobraz ili dijelovi jezičnoga krajobraza mogu imati utjecaja na uporabu jezika. Studija Cenoza i Gortera, iako ograničena na analizu jezičnih znakova u samo dvjema ulicama, bitna je jer je, između ostaloga, ukazala na važan odnos između jezičnoga krajobraza i jezične politike u višejezičnim sredinama.

Još je jedna studija važna koja je načinjena sredinom prošloga desetljeća. Riječ je o studiji Huebnera (2006) o jezicima i pismima u jezičnome krajobrazu Bangkoka. Huebner je u svome istraživanju naglasak stavio na pitanja jezičnoga dodira, miješanja jezika i jezične dominacije. U svom je radu razradio jezični okvir za analizu tipova miješanja kodova. Također je naglasio važnost i utjecaj engleskoga kao globalnoga jezika. Huebnerova se analiza zasniva na pismu, a ne na jeziku. On je u svoju studiju uključio većinu ključnih pitanja o kojima se u dotadašnjim istraživanjima jezičnoga krajobraza raspravljalo, a to su nerazmjer između službene jezične politike i stvarne uporabe jezika, geografska distribucija jezika i pisama, jezični profili čitatelja znakova i pitanja jezičnoga dodira.

Djelo koje je svojevrsna rekapitulacija svih dotadašnjih istraživanja jezičnoga krajobraza i koje izvrsno zaokružuje prvu fazu (1997. – 2007.) monografija je njemačkoga istraživača Petera Backhauusa *Linguistic*

landscapes: A comparative study of urban multilingualism in Tokyo. Knjiga je objavljena 2007. godine i, po riječima autora, cilj joj je bio dati prvi, općenit uvod u proučavanje jezika na znakovima. Ta knjiga to doista i jest – izvrsna monografija o osnovnim pitanjima istraživanja jezičnoga krajobraza. U toj je knjizi prvi put na jednome mjestu prikazano do kakvih se sve informacija o višejezičnosti i jezičnome dodiru može doći rabeći istraživanja jezičnoga krajobraza. Backhaus je (2007) svojim pregledom dotadašnjih studija jednojezičnih, tradicionalno dvojezičnih i iznimno višejezičnih sredina u Sjevernoj Americi, Europi, Africi i Aziji pokazao da ipak postoje brojne dodirne točke u tim naizgled različitim istraživanjima, unatoč tomu što je tu riječ o različitim istraživačkim okruženjima i različitim istraživačkim ciljevima.

Tablica 2: Odnos istraživačkih pitanja i analitičkih kategorija u Backhausovu istraživanju

ISTRAŽIVAČKO PITANJE	ANALITIČKA KATEGORIJA
Sva pitanja	Jezici na znaku Kombinacije
Tko planira jezični krajobraz?	Znakovi <i>top-down</i> i <i>bottom-up</i> Geografska distribucija Redoslijed jezika
Za koga je jezični krajobraz?	Prijevod ili transliteracija Vidljivost višejezičnosti
Jezični krajobraz – <i>quo vadis</i> ?	Jezične pogrješke Slojevitost

Izvor: Backhaus, 2007: 65

Backhaus je potvrdio da je grad mjesto živoga jezičnog dodira, a da su znakovi na javnim mjestima najbolji dokaz za to. Jezični krajobraz izravno govori na kojem se mjestu na planetu nalazimo, ali ne samo to. Jezični krajobraz nosi još mnoštvo informacija u sebi. On govori o interakciji, supostojanju te kompetitivnim odnosima različitih jezika i njihovih pisama na danome mjestu. Mnogo toga može se doznati na osnovi istraživanja jezičnoga krajobraza, osobito kada se kombiniraju kvalitativna i kvantitativna metoda. Stoga Backhaus na kraju svoje monografije naglašava kako je u budućnosti nužno raditi na razvijanju konzistentne metodologije kako bi se jednoga dana izravno mogle uspoređivati

jezične studije iz potpuno različitih okružja.⁴ S Backhausovom knjigom poduzeti su prvi koraci u tome pravcu.

4. Druga faza (2008. –): *Expanding the Scenery*

Zbornik radova *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* objavljen 2009. godine označio je početak druge faze u istraživanjima jezičnoga krajobraza koju će obilježiti znatne novine. Sâm naslov zbornika ukazuje na to da područje, disciplinu ili domenu⁵ istraživanja jezičnoga krajobraza, njegove definicije, komponente, interpretacije i primjene – treba proširiti.

Autori rade na „širenju vidokruga“⁶ discipline, drugim riječima, oni uvode šire i raznolikije viđenje jezičnoga krajobraza. Tako se postavljaju pitanja poput: „Što je zapravo jezični krajobraz?“, „Odnosi li se taj pojam samo na jezik ili i na druge stvari prisutne oko nas: slike, zvukove, zgrade, odjeću ili pak ljude?“, „Što je u današnje vrijeme javno, a što privatno?“, „Kako su povezani ljudi, znakovi i jezici?“, „Kakvu stvarnost kreira i oblikuje jezični krajobraz?“, „Što motivira ljude da ostavljaju pisane znakove?“, „Kako ljudi vrjednuju jezični krajobraz?“, „Kako ga prolaznici interpretiraju?“, „Na koji se način spoznaje o jezičnome krajobrazu mogu primijeniti u obrazovanju?“, „Kako interpretirati istraživanja jezičnoga krajobraza u okviru postojećih teorija o jezičnoj ekologiji i prostoru?“ te, konačno, „Na koji način istraživanja jezičnoga krajobraza pridonose našem razumijevanju jezika, društva i ljudi?“

Jezik koji je vidljiv u gradovima, na tržnicama, u robnim centrima, u trgovinama, školama, u vladinim uredima i uredima velikih korporacija, na autobusima, u kampusima, na plažama, u *cyber*-prostoru – nosi važne informacije te ga treba pomno proučavati. Osobito je zanimljiva neprisutnost pojedinih jezika na nekim od tih mjesta, posebno u politički i društveno osjetljivim područjima. Istraživači te discipline smatraju

---

4 „Identifying some of the universals and local differences in sign writing and reading worldwide would have much to contribute to multilingualism and language contact research, as well as the study of language and society as a whole.“ (Backhaus, 2007: 146)

5 U sociolingvistici još nije definirano je li riječ o području, disciplini ili domeni.

6 Engl. *expanding the scenery*.

da jezik u određenome okružju nije arbitraran ni slučajan. Njihov je cilj razumjeti taj sustav, poruke koje on šalje ili koje bi mogao slati, poruke o društvima, ljudima, gospodarskome stanju, političkim i statusnim pitanjima, o identitetima, višejezičnosti, različitim modalitetima, oblicima predstavljanja i drugim pojavama. Ta pitanja privlače znanstvenike iz različitih disciplina – od jezikoslovlja do zemljopisa, obrazovanja, sociologije, politike, semiotike, komunikacije, arhitekture, urbanizma, primijenjene lingvistike, ekonomije. Svima njima zajedničko je to što pokušavaju shvatiti dublje značenje jezičnoga krajobraza kao i poruke sadržane u jeziku u javnome prostoru.

U dotadašnjim istraživanjima jezičnoga krajobraza zamijećeno je da je javni prostor pozornica za nove i uzbudljive ideje, zamijećeno je da proučavanje jezika u javnome prostoru nudi nove informacije o višejezičnosti, da se javni prostor često ne pokorava formalnim regulativama, da se u njemu stalno stvaraju nove riječi, hibridi i kombinacije lokalnih i globalnih inačica kako bi se što bolje uspostavila komunikacija s prolaznicima. Čini se da javni prostor ima svoja vlastita pravila koja prkose zakonima te on tako odobrava miješanje jezika, nova jezična pravila, nov način pisanja, novu sintaksu, nove riječi – i sve to u javnosti.

Nadalje, političari vide javni prostor kao arenu za prenošenje svojih poruka, a velike korporacije rabe javni prostor za marketing i oglašavanje od čega imaju golemu financijsku korist. Imigrantima i turistima koji dođu u neko novo mjesto jezik u javnome prostoru prvi je susret s novom kulturom koju oni onda pokušavaju interpretirati. Stoga možemo zaključiti da jezični krajobraz nudi osjećaj „pravoga života“, pravi jezik u svojoj dinamičnoj uporabi (Shohamy i Gorter, 2009: 3). Svim tim pitanjima, pa i proširenim modalitetima, bavi se knjiga *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*.

Riječ je o radovima koji promatraju jezični krajobraz iz šire teoretske i metodološke perspektive i kojima je cilj razumjeti taj fenomen u kontekstu različitih teorija, i to na različitim lokacijama, u dinamičnome svijetu koji se stalno mijenja. Ti radovi nude nove, unaprijeđene metodološke pristupe temi kako bi se što bolje dokumentirao i razumio javni prostor. Javni se prostor promatra u okviru pitanja o identitetu i jezičnoj

politici različitih naroda te u okviru političkih i društvenih konflikata. U nekim od tih radova primijenjene su tzv. multimodalne teorije kako bi se u jezični krajobraz uključili također i zvukovi, slike i grafiti. Tvrdi se da jezični krajobraz nije samo neutralni fenomen, nego da ga treba shvatiti kao „slobodni“ prostor koji „pripada svima“. Također se tvrdi da jezični krajobraz treba preuzeti glavnu ulogu na području obrazovanja i kritičkoga mišljenja. Autori toga zbornika pokušavaju obuhvatiti mnoga pitanja, otkrivaju nove dimenzije jezičnoga krajobraza na području teorije, istraživanja, dokumentacije i primjene; bave se povijesnim pitanjima, pitanjima osobnoga i kolektivnoga identiteta te jezičnom politikom i obrazovanjem; neki su autori kritični prema dotadašnjim definicijama jezičnoga krajobraza te nastoje proširiti njegove definicije uključujući više modaliteta te tako primijeniti jezični krajobraz u obrazovanju, učenju, kritičkome mišljenju i političkome aktivizmu.

Unatoč činjenici da je zbornik *Linguistic landscape: Expanding the Scenery* uključio mnoga područja, dokumentirao jezični krajobraz na brojnim lokacijama te ponudio raznovrsne interpretacije, Shohamy i Gorter, urednici, u ime svih znanstvenika koji se bave tim područjem istraživanja tvrde da je stvarni posao istom otpočeo. Kutija je tek otvorena; mnoga su pitanja neodgovorena. Ekologija postaje djelokrug koju jezikoslovci sve više uključuju u svoja područja istraživanja; počinje ju se smatrati integralnim dijelom primijenjene lingvistike u višejezičnome i multimodalnome svijetu; tehnologija postaje sve pristupačnija za prikupljanje i analizu podataka – sve su to razlozi zbog kojih Shohamy i Gorter predviđaju da će to područje istraživanja – jezični krajobraz – biti sve privlačnije u budućnosti.

I zaista, već iduće godine, 2010., objavljena su čak dva zbornika – *Linguistic Landscape in the City* (Shohamy, Ben-Rafael i Barni, 2010) i *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space* (Jaworski i Thurlow, 2010), koji smjelo idu u smjeru inovacija nagoviještenih u prethodnome zborniku radova.

Dok je glavni cilj zbornika *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (Shohamy i Gorter, 2009) bio iskristalizirati što je sve područje istraživanja te discipline naglašavajući ograničenja i mogućnosti razvoja,

zbornik *Linguistic Landscape in the City* nastoji sustavno analizirati formiranje današnjega urbanog prostora. Cilj toga zbornika bio je iznijeti na vidjelo što nas to proučavanje jezičnoga krajobraza uči o današnjim gradovima. Empirijski radovi u tome zborniku pridonijeli su razvoju začetaka teorije o strukturalnim načelima jezičnoga krajobraza. Neki od tih radova pokazali su da hipoteze u istraživanjima jezičnoga krajobraza zahtijevaju i kvalitativna istraživanja, što je bilo nova spoznaja jer se dotada smatralo da su za istraživanja jezičnoga krajobraza relevantnije kvantitativne metode. Cilj je tih radova bio doći do hipoteza koje bi imale opće značenje. Takve hipoteze omogućuju da promotrimo jezični krajobraz kao cjelovit sustav, unatoč njegovu očitom anarhično-kaotičnom aspektu. Cilj im je dešifrirati taj *gestalt*, koji mi zovemo jezičnim krajobrazom.⁷ Cilj je „pronaći red u tom neredu“⁸.

Drugi zbornik, *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space* (Jaworski i Thurlow, 2010), također je vrijedan prinos istraživanjima jezičnoga krajobraza. Kao što je vidljivo iz podnaslova, u tom je zborniku naglasak na interakciji jezika, vizualnoga diskursa i prostora sa središnjim dimenzijama suvremenoga života. Propituje se kako krajobraz stvara značenja; kako se mjesto oblikuje diskursom; kakav je učinak gospodarskih i političkih promjena postindustrijskoga i naprednoga kapitalizma na proces stvaranja krajobraza; koje su posljedice čovjekove mobilnosti, sve veće izloženosti medijima te kako na krajobraz utječe transnacionalni protok ideja, informacija i ideologija. Urednici Jaworski i Thurlow zbornik namjerno nisu nazvali *Jezični krajobraz*⁹ jer su željeli naglasiti kako pisani diskurs stupa u interakciju s drugim diskurzivnim modalitetima – slikama, neverbalnom komunikacijom, arhitekturom i okolišem.

7 „...they [hypotheses] aspire to take up the challenge of deciphering that *gestalt*, which we call the *linguistic landscape* and look down into its deep structures that generate the structuration of this space. A space, that carries emblematic meanings as the decorum of public life ... a space which is not only ‘chaotic’ but also ‘accountable’.“ (Shohamy, Ben-Rafael i Barni, 2010: 345)

8 Engl. *an ‘ordered disorder’*.

9 Tako su autori odstupili od dotadašnje prakse prema kojoj su zbornici što se bave tim područjem u svome nazivu obvezno nosili naziv *Linguistic landscape*. Čak i bojom i radikalno drukčijim grafičkim rješenjem naslovne stranice urednici su željeli ukazati na mali zaokret u perspektivi iz koje se promatra jezični krajobraz.

Oni naglašavaju da je „jezični“ element samo jedan element, doduše iznimno važan element koji sudjeluje u konstruiranju i interpretaciji nekoga mjesta. Sintagma „semiotički krajobraz“ znači da se značenje krajobraza otkriva u činu društveno-kulturne interpretacije. „Semiotički krajobraz“ autori definiraju kao bilo koji (javni) prostor s vidljivim natpisima koji su nastali namjernom ljudskom intervencijom i procesom proizvodnje značenja (Jaworski i Thurlow, 2010: 2). Zbornik *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space* obuhvaća različite interpretativne pristupe temi: uključuje i radove iz sociolingvistike i iz analize diskursa te sadrži društveno-semiotičke i kulturno-kritičke pristupe.

5. Istraživanja jezičnoga krajobraza na hrvatskome jezičnom prostoru

Istraživanja jezičnoga krajobraza na hrvatskome jezičnom prostoru još su u začetku. Godine 2012. na Sveučilištu u Zagrebu izrađena je prva doktorska disertacija¹⁰ na hrvatskome jeziku koja se bavi jezičnim krajobrazom (Grbavac, 2012) i koja je svojevrsni početak sustavna izučavanja jezičnih znakova u hrvatskome javnom prostoru prema već definiranoj i etabliranoj znanstvenoj metodologiji istraživanja jezičnoga krajobraza. Riječ je o disertaciji koja je povezala istraživanja jezičnoga krajobraza i pitanja jezičnoga identiteta u višejezičnome i multietničkome gradu Mostaru. Velik prinos ovoga rada, osim dobivenih rezultata istraživanja, sastoji se u tome što su prvi put u hrvatsku znanstvenu terminologiju uvedeni novi termini iz ove mlade discipline. Autorica se nakon pomnoga razmatranja etimologije, značenja iz rječnika te porabe riječi u drugim jezicima (usp. Gorter, 2006b: 82) odlučila za hrvatski termin „jezični krajobraz“ koji je po njezinu mišljenju najbolji ekvivalent engleskoj riječi *landscape*. Kako istraživanja jezičnoga krajobraza jesu novost na hrvatskome jezičnom prostoru, očekivati je da će ova disertacija poslužiti kao osnova za daljnja bavljenja ovom tematikom.

---

10 Disertacija *Jezični identitet i jezični krajobraz u Mostaru* (2012) izrađena je pod vodstvom mentorica dr. sc. V. Muhvić-Dimanovski i prof. dr. sc. D. Škara.

No to ne znači da prije 2012. godine hrvatski autor nisu nastojali baviti se ovom tematikom. U Zadru je 2001. godine objavljena monografija indikativnoga naziva *Zadarski jezični krajolici* (Ćosić i Mahnić-Ćosić, 2001). Ova knjiga nije nastala na teoretskoj osnovi istraživanja jezičnoga krajobraza, ali su se autori zapravo izolirano i ne spominjući svjetske tijekove bavljenja ovom tematikom dotakli vrlo aktualne teme – jezične ekologije – i obradili je vrlo zanimljivo stavljajući naglasak na samo jednu komponentu jezičnoga krajobraza, a to su vlastita imena kao oznake za tvrtke, poduzeća, kafiće i razne trgovine. Zapravo je ovdje riječ o temi koja zanima i neke od istraživača jezičnoga krajobraza¹¹ te bi se moglo reći da su autori te knjige anticipirali jedan vrlo zanimljiv aspekt istraživanja jezičnoga krajobraza. Ti se autori približavaju strujanjima istraživanja jezičnoga krajobraza u svijetu te ih se stoga s pravom može uvrstiti u začetnike istraživanja jezičnoga krajobraza u Hrvatskoj. U Republici Bosni i Hercegovini, izgleda, još nema radova o jezičnome krajobrazu.

Treba također spomenuti i jedan magistarski rad izrađen pod mentorstvom prof. dr. sc. Danice Škare 2009. godine na Sveučilištu u Zadru koji također prati svjetske tijekove vezane za jezični krajobraz. Riječ je o radu E. Klobučar *Anglizmi u imenima tvrtki gospićkoga kraja u kontekstu globalizacije*, koji također dokumentira dio jezičnoga krajobraza jednoga maloga grada u Hrvatskoj u kojem je očigledan globalni utjecaj engleskoga jezika.

Dalje, u Republici Hrvatskoj na području Pule 2009. godine napravljeno je nekoliko manjih istraživanja koja bi se tematski mogla svrstati u svjetske tijekove bavljenja jezičnim krajobrazom. Međutim ti su radovi publicirani na engleskome, a ne na hrvatskome jeziku. Istraživanja jezičnoga krajobraza u Puli provedena su kao dio istraživačkog projekta LINEE¹² čiji je glavni cilj bio provjeriti prikladnost postojećih jezičnih politika¹³ i pokušaja jezičnoga planiranja u zemljama članicama Europske unije i zemljama pristupnicama.

11 Npr. Edelman, 2009.

12 *Languages In a Network of European Excellence*, <<http://www.linee.info>>, br. projekta: CIT4-2006-28388.

13 Engl. *the adequacy of a language policy*, definirana je kao odsutnost jezičnih problema.

Zaključno razmatranje

Potencijal istraživanja jezičnoga krajobraza golem je, što je i pokazano u ovome radu u kojem su prikazani najvažniji radovi iz ove discipline u svome velikom tematskom rasponu. Pregledno i sustavno kronološkim su redom iznijeta najvažnija teoretska i metodološka pitanja koja su se postupno razvijala od prvih pionirskih studija pa sve do danas. Tematika je razmotrena iz višestrukih perspektiva: uključene su i praktične i društveno-političke i kritičke implikacije pokušavajući dati kvalitetan pregled dosadašnjih bavljenja jezičnim krajobrazom te ocrtati utjecaj jezičnoga krajobraza na širu društvenu i kulturološku realnost. No zbog prostornoga ograničenja i širokoga spektra discipline nije bilo moguće dati pregled svih radova. Od 1997. godine pa sve do danas akumuliran je velik broj radova o jezičnome krajobrazu, no unatoč tomu svi se autori slažu da su istraživanja u ovoj disciplini zapravo istom počela. Jer pisanje u javnome prostoru jest „duh pušten iz boce“ (Coulmas, 2009: 14).

Literatura

- BACKHAUS, P. (2006) „Multilingualism in Tokyo: A look into the Linguistic Landscape“, *International Journal of Multilingualism*, Vol. 3, 1, April 2006, 52-66.
- BACKHAUS, P. (2007) *Linguistic landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*, Clevedon, U.K.: Multilingual Matters.
- BACKHAUS, P. (2009), „Rules and regulations in linguistic landscaping“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 157-172.
- BARNI, M. – BAGNA, C. (2009) „A mapping technique and the linguistic landscape“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 126-140.
- BEN-RAFAEL, E. (2009) „A sociological approach to the study of linguistic landscapes“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.),

Linguistic Landscape: Expanding the Scenery, New York, London: Routledge, 40-54.

- BEN-RAFAEL i dr. (2004) *Linguistic landscape and Multiculturalism: A Jewish-Arab Comparative Study*, Tel Aviv: Tami Steinmetz Center for Peace Research.
- BEN-RAFAEL i dr. (2006) „Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel“, *International Journal of Multilingualism*, Vol. 3, 1, April 2006, 7-30.
- CENOZ, J. – GORTER, D. (2006) „Linguistic Landscape and Minority Languages“, *International Journal of Multilingualism*, Vol. 3, 1, 67-80.
- CENOZ, J. – GORTER, D. (2009) „Language economy and linguistic landscape“, SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 55-69.
- COULMAS, F. (2009) „Linguistic landscaping and the seed of public sphere“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 13-24.
- CURTIN, M. L. (2009) „Languages on display: indexical signs, identities and the linguistic landscape of Taipei“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 221-237.
- ĆOSIĆ, V. – MAHNIĆ-ĆOSIĆ, A. (2001) *Zadarski jezični krajolici (Imena tvrtki u zadarskoj županiji)*, Zadar: Matica hrvatska Zadar.
- DAGENAIS, D. i dr. (2009) „Linguistic landscape and language awareness“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 253-269.
- EDELMAN, L. (2009) „What’s in a name? Classification of proper names by language“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 141-154.

- GORTER, D. (ur.) (2006a) *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*, Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- GORTER, D. (2006b) „Further possibilities for linguistic landscape research“, u: GORTER, D. (ur.) (2006a) *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*, Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- GRBAVAC, I. (2012) *Jezični identitet i jezični krajobraz u Mostaru*, doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- GRIFFIN, J. L. (2004) „The presence of written English on the streets of Rome“, *English Today* 20 829, 3-7 i 47.
- HUEBNER, T. (2006) „Bangkok’s Linguistic Landscapes: Environmental Print, Codemixing and Language Change“, *International Journal of Multilingualism*, Vol. 3, 1, April 2006, 31-51.
- HUEBNER, T. (2009) „A framework for the linguistic analysis of linguistic landscapes“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 70-87.
- JAWORSKI, A. – THURLOW, C. (ur.) (2010) *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*, London: Continuum.
- KLOBUČAR, E. (2009) *Anglizmi u imenima tvrtki gospićkoga kraja u kontekstu globalizacije*, magistarski rad, Zadar: Sveučilište u Zadru.
- LANDRY, R. – BOURHIS, R. Y. (1997) „Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality“, *Journal of Language and Social Psychology*, Vol. 16, 1, 23-49.
- LINEE, *Languages In a Network of European Excellence*, <www.linee.info> (2. 5. 2011.)
- MCARTHUR, T. (2000) „Interanto: The global language of signs“, *English Today*, 16 (1), 33-43.

-
- REH, M. (2004) „Multilingual writing: A reader-oriented typology – with examples from Lira Municipality (Uganda)“, *International Journal of the Sociology of Language*, 170, 1-41.
  - ROSENBAUM, Y. i sur. (1977) „English on Keren Kaymet Street“, u: Fishman, J. A. i sur. (ur.), *The Spread of English*, Rowley, MA: Newbury House, 179-96.
  - ROSS, N. (1997) „Signs of international English“, *English Today*, 13 (2), 29-33.
  - SCHLICK, M. (2002) „The English of shop signs in Europe“, *English Today*, 19 (1), 3-17.
  - SCOLLON, R. – WONG SCOLLON, S. (2003) *Discourse in Place: Language in the Material World*, London: Routledge.
  - SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.) (2009) *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge.
  - SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.) (2009), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge.
  - SHOHAMY, E. – WAKSMAN, S. (2009) „Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, Meanings, Negotiations, Education“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 313-331.
  - SHOHAMY, E. – BEN-RAFAEL, E. – BARNI, M. (ur.) (2010) *Linguistic Landscape in the City*, Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
  - SPOLSKY, B. – COOPER, R. L. (1991) *The Languages of Jerusalem*, Oxford: Clarendon Press.
  - TRUMPER-HECHT, N. (2009) „Constructing national identity in mixed cities in Israel“, u: SHOHAMY, E. – GORTER, D. (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York, London: Routledge, 238-252.